

TARİHÎ BİR KİŞİLİK OLARAK KÜR ŞAD VE 639 YILI

Kür Şad as a Historical Figure and the Year 639

Gökçen KAPUSUZOĞLU*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 121-136

Öz: Çin kaynaklarında açıkça görüldüğü üzere tarihî bir şahsiyet olan Jie-she-shuai (結社率), Hüseyin Nihâl Atsız tarafından önce 1934 yılında yayınlanan bir makalede, ardından da 1946 yılında yazdığı romanda "Kür Şad" olarak tanıtılmıştır. Kür Şad, Çin'e karşı takdiriyle bilinen Qi-min Kağan'ın torunu, Göktürklerin yükseliş dönemi olarak nitelendirilebilecek bir dönemi yöneten Shi-bi Kağan'ın da oğludur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre; Kür Şad 630 yılından önce daha I. Göktürk Devleti bertaraf edilmeden ağabeyi Tu-li Kağan ile birlikte Çin sarayına yerleşmiştir. Burada diğer Göktürk soylularına verildiği gibi Kür Şad'a da çeşitli rütbe ve unvanlar verilmiştir. Ancak bağımsızlığına düşkün olan Kür Şad, ağabeyi Tu-li Kağan'a karşıt bir karakter olarak daha fazla Çin hâkimiyetinde yaşamak istememiş ve bir isyan planlamıştır. Bu çalışmada Jie-she-shuai adının Orta Çince okunuşlar yardımıyla Türkçe karşılığı aranmakta, Çin kaynaklarında kaydedilen isyanın öncesi ve sonrasında meydana gelen olaylar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jie-she-shuai, Kür Şad, Kür Şad İsyanı, Göktürkler, 639 yılı

Abstract: As seen in the Chinese sources, Jie-she-shuai (結社率) is a historical figure, whose name has been rendered in Turkish as "Kür Şad" by Hüseyin Nihâl Atsız in an article published in 1934 and in a novel in 1946. Kür Şad is the grandson of Qi-min Qaghan who known for his admiration for China and son of Shi-Bi Qaghan who governed a period which maybe the rise of Turkic Khaganate. As seen in the Chinese sources; Kür Şad had come to Tang Palace with his brother Tu-li Qaghan before the fall of Turkic Khaganate in 630. At the court, various ranks and titles were given to Kür Şad, like before they were given to other Turkic noblemen. However Kür Şad was fond of his independence, in contrast to his brother, he was reluctant to live in Chinese sovereignty and planed a rebellion. In this study Turkish equivalent of the name Jie-she-shuai and the events before and after the rebellion which were recorded in Chinese sources are dealt with.

Keywords: Jie-she-shuai, Kür Şad, Rebellion of Kür Şad, Turkic Khaganate, the year 639

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca aynı coğrafyayı paylaşmış iki komşu halk olan Türkler ve Çinliler, farklı yaşam biçimlerine rağmen sık sık bir araya gelmiş ve yoğun kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Yazılı kayıtların Orhun dönemi yazıtlarıyla sınırlı olduğu düşünülen Türk tarihi, daha eski dönemler için Çin kaynakları vasıtasıyla

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. kapusuzoglu@ankara.edu.tr Gönderim Tarihi: 17.04.2017. Kabul Tarihi: 06.06.2017.

anlaşılabilmektedir; çünkü Türklere ait bilgiler aynı coğrafyadaki yerleşik Çinliler tarafından kayıt altına alınmıştır.

Erken dönem Türk tarihi ile ilgili pek çok konuda Çince kaynaklardan faydalanılması araştırmacılar için bir zarurettir. Ancak bazı olayların Çince belgelerde yüzeysel olarak anlatılması, konuyla ilgili Türkçe yazılı belge olmaması belirsizlik yaratmakta ve doğru sonuca ulaşmayı engellemektedir. Bu durumun en temel örneklerinden biri; “Türk tarihinde Kür Şad adlı biri var mıdır?” veya “Çince kaynaklarda adı Jie-she-shuai (結社率) olarak geçen ve kırk kişiyle Çin sarayına başkaldıran kişi Kür Şad mıdır?” sorunudur. Orhun Abideleri’nde Kür Şad’tan bahsedilmemesi, Çince kaynaklarda da olayın kısa bir fragman niteliğinde ele alınmış olması bu sorulara verilebilecek cevapları zorlaştırmaktadır.

Uzun yıllardır tarihçiler ve araştırmacılar arasında tartışma konusu olan “Kür Şad ve Kırk Çerisi”¹ hakkındaki genel kanaat; Jie-she-shuai adlı birinin kırk kişiyle bir isyan girişiminde bulunduğu yönündedir, fakat bu adın Kür Şad’ı karşılayıp karşılamadığı sorusu henüz cevap bulamamıştır.

Çalışmamızda bu soruna farklı veri tabanlarından elde edilen bilgiler ışığında cevap aranmaya çalışılmış, Çince imlerin etimolojik yapıları incelenerek öneriler sunulmuştur. Bunun yanında, dönemin Çince kaynakları taranarak “Jie-she-shuai isyanı” ele alınmıştır.

JIE-SHE-SHUAI ADI HAKKINDA

Jie-she-shuai (結社率) adının Kür Şad’a tekabül edip etmediği konusunda araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları mevcuttur. Ahmet Taşağıl² ve Osman Fikri Sertkaya (Sertkaya 2014: 1-10) tarihte Kür Şad adlı bir şahsiyetin olmadığını, bu adın H. Nihâl Atsız tarafından roman karakteri olarak ortaya atıldığını savunmaktadırlar. Ayrıca Sertkaya “Kür Şad” adının ilk kez 1946 yılında Atsız’ın romanında ortaya konduğunu savunmaktadır (Sertkaya 2014: 9). Oysaki çok daha eski bir tarihte 1934 yılında Atsız’ın kaleme aldığı makalede “Kür Şad” adı geçmektedir (Atsız 1934: 3). Diğer taraftan Saadettin Yağmur Gömeç bu ismin Kür Şad olması gerektiğini savunmaktadır (Gömeç: 2013).

Jie-she-shuai adının Kür Şad ile özdeş olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bunun için öncelikle Çince adın eski okunuşlarına bakılması gerekir. Jie-she-shuai adındaki Çince imlerin Guanyun Tablosu’ndaki³

¹2015 yılında TRT tarafından çekilen “Kürşad ve Kırk Çerisi” adlı belgesel için bakınız: (<https://www.youtube.com/watch?v=aDne19WEUUs>).

²Habertürk Kanalı, Tarihin Arka Odası Programı, 1 Mart 2014 tarihli yayın. (https://www.youtube.com/watch?v=DZ_R3A1H0xk).

³ Bir resim yazısı olan Çincece sözcüklerin kendilerine doğrudan bağlı olan ses karşılıkları yoktur. Çince konuşma dilinin yöresel ve tarihsel ses değişimleri, ancak Sui-Tang (581-907) döneminden itibaren belirli ve

okunuşlarına bakıldığında “jie 結”⁴ iminin Çinli dilbilimci Wang Li’ye göre okunuşu “kiet”, Latin harfleriyle okunuşu ise “ket” tir. Aynı imin Baxter&Sagart Rekonstrüksiyon Tablosu’nda⁵ Orta Çince okunuşu “ket” olarak, Eski Çince okunuşu da “*k’it {*k’i[t]” olarak verilmiştir. Buna göre ilk hecenin ses karşılığı Ket/kiet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte “jie 結” imi Türkçe “bağlamak, düğümlemek” anlamlarına gelmektedir. Diğer yandan “kur” sözcüğünün de DLT’de “kuşak, kemer” olarak verilmesi bir bağlantıya daha işaret etmektedir (DLT: 379).⁶

İkinci hece “she 社” iminin Guangyun Tablosu’nda Wang Li’ye göre okunuşu “zīa” , Latin harfleriyle okunuşu da “zjax”dır. Baxter&Sagart’ta ise imin Orta Çince okunuşu “dzyæX” olarak verilmiştir. Sözcüğün Türkçe okunuşu “dar” a yakındır ve “darı” yı çağrıştırmaktadır. “she 社” iminin “topluluk”, “grup” anlamları dışında “tarım” anlamına gelmesi de bunu doğrular niteliktedir (GDHYCD: 1380). Fakat buradaki “she” muhtemelen Türkçe “Şad” karşılığı olan “she 設” iminin farklı bir yazımı olabilir ve bu sözcüğün yerine kullanılmıştır.

Son sözcük olan “shuai 率” ise liderlik, yöneticilik belirten bir anlama sahiptir. Bunun yanında “yakışıklı” veya “güzel görünüşlü” anlamları da vardır. Bu sebeple bu sözcüğün Jie-she’ya sonradan eklenmiş bir sıfat olduğu varsayılarak ismin dışında tutulabilir. Nitekim Yeni Tang Kayıtları’nın 91. tomarının 3782. sayfasındaki notlandırmaya göre; “Jie-she-shuai”ın adı önceden Jie-she idi. Yeni Tang Kayıtları’nın 2, 97 ve 215. tomarları ile Eski Tang Kayıtları’nın 194. tomarında Jie-she-shuai olarak

sistematiik yöntemlerle kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle sözcüklerin ses bilgilerini ortaya koymak için kullanılan yöntemlerden, sık karşılaşılmayan bir imin daha sık karşılaşılan bir imin sesletimiyle okunması olan Zhiyinfu (直音法) ve iki farklı hecenin ilk ve son seslerinin birleştirilerek yeni bir hece oluşturulması Qieyun (切韻) yaygın olarak bilinmektedir. Daha sonra Song dönemine gelindiğinde ise Qieyun yöntemine göre yeniden düzenlenmiş bir tablo olan Guangyun (廣韻) ortaya çıkmıştır. Guangyun, Çince sözcüklerin Orta Çince sesletimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (Jacques 2006).

⁴ Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, haklı olarak Çince Kırızlar için kullanılan Jie-gu (結骨) adının ilk imi “Jie”den yola çıkarak, Jie-she adının “Kırçı” olarak okunabileceğini önermiştir (Ercilasun 2016: 215). Fakat aynı Kırız halkı için Çince kaynaklarda Qi-gu (契骨), He-gu (紇骨) ve Hu-gu (護骨) adları da kullanılmıştır (BS: 3286; ZS: 908; SS: 1879; BS: 3270). Bu durumda bütün bu sözcüklerde geçen ilk imlerin “kır” okunması beklenir ki bu farklı bir açıklama imkân tanır. Ancak örneklerde aynı sözcük için kullanılan farklı Çince karşılıklar zaman, yer, dönem özellikleri ve kayda geçeceği dilbilgisinin sınırları içerisinde, alıntılamların Çinceye girdikten sonra kaynaktan kaynağa aktarılırken değiştirildiği, dönem dönem tabu vesaire adlı sınırlamalara tâbi tutulduğu ve en nihayetinde kâtiplerin tercih ve hatalarının getirdiği çok aşamalı süreç maruz kalmaktadırlar. Gerçekte de çeşitlemeleri olan adların içerisindeki imlerin, sabit birer ses karşılığı sembol olarak düşünülmektedir. Bunların daha çok belagat ve semantik açıdan seçildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde “jie” hecesinin sözlük anlamından hareketle “bağ” ve “kur” ile olan ilişkisi, Kırız adı içinde kullanılan ihtimalden daha akla yatkındır. Ancak Ercilasun’un tespiti ses bilgisini temel alan bir yaklaşım olması açısından oldukça önemli bir tespittir.

⁵ Amerikalı Çin dili profesörü William H. Baxter ile Fransız araştırmacı Laurent Sagart tarafından 1992 yılında hazırlanan, Eski ve Orta Çinceye ait yaklaşık 5000 imin anlambilim, biçimbirim ve sesletim özelliklerinin yeniden yapılandırıldığı tablodur.

⁶ Bu bağlantının yanında, “kür” sözcüğünün Eski Türkçe ün, san manasına gelen “kü” sesinin kü/kür şeklinde türetilmiş hali olması da akla gelmektedir. (DLT: 392)

yazılmış, daha sonra ise düzeltilmiştir” denilmektedir. Bu sebeple bu makalede Shuai’ın bir çeşit unvan olduğu göz önüne alınarak Jie-she-shuai yerine Jie-she kullanılmıştır. Ayrıca her ne kadar isimlerin Orta Çince ve günümüzdeki okunuşlarında eşleşmeler tespit edilse de bunlar arasında da önemli ses farklılıkları bulunabileceğinin akılda tutulması gerekir.

ÇİNCE KAYNAKLARDA JİE-SHE

Göktürk tarihi hakkında pek çok bilgiye ulaşmamıza imkân sağlayan Çin kaynakları, Kür Şad⁷ konusunda da bizi boş çevirmemektedir. Fakat aynı kaynaklarda bu konunun ele alınış biçimi nesnellikten uzak, olabildiğince özeldir. Diğer yandan, isyanın üzerinden bin üç yüz yıldan daha uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ kendinden söz ettiriyor olması konunun önemini ortaya koymaktadır. Ancak konu hakkında yapılan çalışmaların niceliksel azlığı da kaynaklardaki bilgilerin yetersiz olmasına bağlanabilir. Zira bugüne kadar bu isyan tarihsel seyri içinde ele alınmamış, Jie-she-shuai’ın Kür Şad’a tekabül etmediğini iddia edenler tarafından bunun yerine yeni bir isim önerisi de getirilmemiştir.

Doğu Göktürk Devleti’nin yıkılışından yaklaşık dokuz yıl sonra meydana gelen olayın başkahramanı Jie-she’nın adı Çince kaynaklarda çok az yerde geçmektedir. Hatta 639 yılında meydana gelen isyan dışında başka herhangi bir yerde kendisinden söz edilmemektedir. Çalışmamızda isyanın kaleme alındığı Çince kaynaklardan; Zizhi

⁷ Kür Şad isyanı hakkında eski bir çalışma için bakınız: (Gökalp 1973: 10-15). Ayrıca bir süredir üzerinde çalıştığımız bu makalenin yazım aşamasında Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu’nun 639 yılındaki kalkışmayı konu alan “Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı” başlıklı eseri yayınlanmıştır. Eserde isyanın yaşandığı dönemde Çin’in siyasi durumu, isyanın meydana geldiği sarayın coğrafi konumu ve arkeolojik kalıntılar gibi pek çok önemli konu ele alınmıştır. Döneme ait çeşitli resimlerle zenginleştirilen eser, konuyu daha da çekici hale getirmiştir (Baykuzu 2016). Elinizdeki bu çalışmada ise pek çok noktası karanlıkta olan bir başkaldırı hakkında ilgili kaynaklardaki bütün bilgilerin bir araya getirilmesine ve bunun yanında olayın meydana geldiği yıl Zizhi Tongjian’de kaydedilen, olayların arka planının anlaşılmasına yardımcı olabileceğini düşündüğümüz detayların değerlendirilmesine ek olarak, Jie-she-shuai adının Orta Çince okunuşlar yardımıyla ne tür okumalara imkân tanıdığının ortaya konulması ve varsayımsal bir öneri sunulması amaçlanmaktadır.

Tongjian,⁸ Yeni Tang Kayıtları,⁹ Eski Tang Kayıtları,¹⁰ Tongdian¹¹ ve Tang Huiyao¹² adlı eserler kullanılmıştır. Ancak bu eserler arasında konuyu en detaylı olarak ele alan kaynaklar Zizhi Tongjian ve Yeni Tang Kayıtları’dır. Diğer kaynaklardaki bilgiler, bu eserlerden özet olarak alınmış izlenimi vermektedir.

1. YENİ TANG KAYITLARI’NDA JİE-SHE İSYANI

“...Hükümdar Jiu Cheng Sarayı’na (九成宮)¹³ geldiğinde, Tu-li [Kağan’ın] (突利) kardeşi Saray Muhafız Komutanı Jie-she-shuai (結社率), kendi soyundan insanlarla gizlice [bir] isyan planı yapmıştı. He-luo-hu’yu [ise] (賀邏鶻)¹⁴ kuzeye kaçırarak [Jie-she] adamlarına:

‘Jin Wang [unvanlı Tang] veliahdının¹⁵ geceleri düzenlenen törenle dışarı çıktığını duydum. [Kapı açıldı] sırada hızla içeri girebilir, buradan [hükümdara] saldırabiliriz’ dedi.

[Ama] o gece büyük [bir] fırtına çıkmıştı. Veliht [bu yüzden] dışarı çıkmadı. Jie-she-shuai planının duyulacağından korkmuş [ve] rastgele ok atarak saraya saldırmıştı.

⁸ Zizhi Tongjian (資治通鑑), ünlü tarihçi Sima Guang (司馬光1019-1086) tarafından kaleme alınmış ve yazımı on dokuz yılda tamamlanmıştır. Toplam iki yüz doksan dört tomardan oluşan eser, Çin’in ilk kronolojik tarih kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Jie-she isyanı Zizhi Tongjian’in 6147. sayfasında yer almaktadır.

⁹ Yeni Tang Kayıtları (新唐書), Kuzey Song Hanedanı (960-1127) döneminde düzenlenmiş ve toplam iki yüz yirmi beş tomardan oluşmaktadır. Eserin yazarı Ouyang Xiu (歐陽修1007-1072)’dur. Yeni Tang Kayıtları içerisinde Türkler için ayrılmış bir monografi bulunmaktadır. Jie-she isyanı eserin hem “Hükümdar Kayıtları” hem de “Biyografiler” bölümünde ele alınmıştır.

¹⁰ Eski Tang Kayıtları (舊唐書), “Hanedan Kayıtları”, “Biyografiler” ve “Diğer Kayıtlar” olmak üzere üç bölümden ve iki yüz tomardan oluşmaktadır. Eski Tang Kayıtları, resmî olarak 941 yılında düzenlenmeye başlanmış ve 945 yılında tamamlanmıştır. Eserin yazımında ve düzenlenmesinde pek çok kişinin emeği geçmesine rağmen en son Liu Xun (劉詢887-946) tarafından tamamlandığı için ona mâl edilmiştir. Yeni Tang Kayıtları’nda olduğu gibi Eski Tang Kayıtları’nın da gerek “Hükümdar Kayıtları” gerekse “Biyografiler” bölümünde Jie-she isyanına yer verilmiştir.

¹¹ Du You (杜佑735-812) tarafından kaleme alınan Tongdian (通典), toplam iki yüz tomardan oluşmaktadır. Tang döneminin yasaları, ekonomisi, askerî sistemi ve siyasî yapısı hakkında bilgiler barındırmaktadır. Eserin 5413. sayfasında isyan ele alınmıştır.

¹² Tang Huiyao (唐會要) Tang döneminin kurumlarını, yasalarını ve kurallarını içerir, aynı zamanda Çin’in ilk hanedan kayıtları kitabıdır, Song dönemi vezirlerinden Wang Pu (王溥922-982) tarafından derlenmiştir. Toplam yüz tomardan oluşmaktadır. Tang Huiyao’nun 1689 ve 584. sayfalarında isyandan söz edilmiştir.

¹³ Tang Taizong’un geçici olarak ikamet ettiği yazlık saraydır. “593 yılında Sui Hanedanı hükümdarı Sui Wendi’nin (隋文帝) saltanatı sırasında inşa edilmiştir. O dönemde adı Renshou Sarayı’dır (仁壽宮). Bugün Çin’in Shaanxi Eyaleti’nin Linyou (麟遊) ilçesinde, ilçenin batısındaki Tiantai dağındadır (天台山). Xi’an’a uzaklığı yaklaşık 160 km’dir. İrili ufaklı tepelerin bulunduğu dağlık bir bölgede yer almaktadır. Sarayın yer aldığı Tiantai Dağı’nın denize olan uzaklığı 1050 m’dir. Dar ve uzun dağ geçitlerinin ortasına inşa edilen sarayın etrafı dağlarla çevrilidir (Zhu 2010: 52-53).”

¹⁴ Kür Şad’ın ağabeyi Tu-li Kağan’ın oğludur. Bu cümleden kendisinin kalkışmaya katılmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Li Zhi (628-683李治), Tang Taizong’un oğludur. Kalkışmanın gerçekleştiği yıl olan 639’da veliaht Li Zhi on bir yaşındadır.

Karışıklık [çıkarp] onlarca muhafız [ve] askeri öldürmüştü. [Fakat] muhafız [ve] askerlerin hepsi birden [kendisine] saldırınca kaçmıştı. [Ahırdaki] seyisleri öldürüp, atları çalmıştı. Wei (渭) [Nehri'ni]¹⁶ geçmek isterken sınır devriyeleri [tarafından] yakalanıp, başı vurularak [idam edilmişti]. He-luo-hu [ise] affedilerek¹⁷ Ling Wai'a (嶺外)¹⁸ sürgün edilmişti."¹⁹

2. ESKİ TANG KAYITLARI'NDA JIE-SHE İSYANI²⁰

"Tu-li [Kağan'ın] kardeşi Jie-she-shuai, Zhenguan [saltanat devresinin] başlarında saraya gelmişti. [Ona] Merkez Muhafız Komutanı unvanı verilmişti. [Zhenguan saltanat devresinin] on üçüncü yılında, hükümdarın peşinden Jiu Cheng Sarayı'na gitmiş, boyundan kırk küsur kişiyle gizlice anlaşılmıştı. [Tu-li'nin oğlu] He-luo-hu'yu başa geçirmek [istiyorlardı]. Gece birlikte isyan edip, sarayı kontrol altına alacaklardı. Dördüncü kademeye kadar olan [savunma] duvarını aşmışlar, rastgele ok atmışlardı. Muhafız [ve] askerlerden on kişiyi öldürmüşlerdi. [Bu sırada] Düşmanı Püskürten²¹ [unvanlı] Sun Wukai'nın önderlik ettiği askerler saldırıp [onları] püskürtmüşlerdi. Böylece geri çekilmişler ve Wei Nehri'ni geçerek kuzeye, eski topraklarına gitmek istemişlerdi. [Ancak] hepsi yakalanıp, başları vurulmuştu. He-luo-hu [ise] hükümdarın emriyle Ling Wai'a sürgün edilmişti."²²

¹⁶Zhu Zhenghong'a göre; Jiu Cheng Sarayı'nın konumu düşünüldüğünde Wei Nehri kuzeyde değil güneyde kalmaktadır. Bu sebeple geçilen nehir Wei Nehri değil, Kuzey Mafang Nehri'dir (北馬坊河), (Zhu 2010: 68). Baykuzu da bu konuda Zhu Zhenhong ile aynı görüştedir (Baykuzu 2016: 99).

¹⁷Baykuzu, He-luo-hu'nun öldürülmemesini, Tang Taizong'un Göktürkleri galeyana getirmekten çekmesine bağlamış ve kağanlık sırası He-luo-hu'da olduğundan Göktürk halkını başsız bırakmak amacıyla hükümdar tarafından sürgün ettirildiğini belirtmiştir (Baykuzu 2016: 103).

¹⁸"Eski bir yer ismi olan Lingwai, Lingnan olarak da bilinir. Bu bölge Çin'de Beş Dağlar (bir kısmı Hunan ve Jiangxi sınırlarında; diğer kısmı Guangdong ve Guangxi sınırlarında olan sıra dağlar) olarak bilinen dağların ardındadır (CH: 950)." Daha önce Togan tarafından bu yer "tepelerin ardı" olarak tercüme edilmiştir (Togan vd. 2006: 180). Bu şekliyle de anlamı karşılamasına rağmen anlam karmaşasına mahal vermemek için bölgenin adı kullanılmıştır.

¹⁹İlgili kısmın Çincesi: "...帝幸九成宮，突利弟結社率以郎將宿衛，陰結種人謀反，劫賀邏鶻北還，謂其黨曰：「我聞晉王丁夜得辟仗出，我乘間突進，可犯行在。」是夕，大風冥，王不出，結社率恐謀漏，即射中營，誤而殺人，衛士等共擊之，乃走，殺廩人盜馬。欲度渭。微邏禽斬之。赦賀邏鶻。投嶺外 (XTS: 6039)."

²⁰Tongdian'de Jie-she isyanını anlatan metin, Eski Tang Kayıtları'ndaki anlatı ile birebir örtüştüğü için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bakınız: (TD: 5413).

²¹Bu unvanın tercümesinde Baykuzu'nun ilgili eserinden faydalanılmıştır (Baykuzu 2016: 88).

²²İlgili kısmın Çincesi: "突利弟結社率，貞觀初入朝，歷位中郎將。十三年，從幸九成宮，陰結部落得四十餘人，并擁賀邏鶻，相與夜犯御營，踰第四重幕，引弓亂發，殺衛士數十人。折衝孫武開率兵奮擊，乃退，北走渡渭水，欲奔其部落。尋皆捕而斬之，詔原賀邏鶻，流于嶺外 (JTS: 5161)."

3. ZIZHI TONGJIAN'DE JIE-SHE İSYANI

“...Yaz [mevsiminde], dördüncü ayın beşinci günü hükümdar, Jiu Cheng Sarayı'na varmıştı. [Zhenguan saltanat yılının] başlarında (627), Göktürk Tu-li Kağan'ın kardeşi Jie-she-shuai, Tu-li ile birlikte saraya gelmişti. [Kendisine] Merkez Muhafız Komutanı [unvanı] verilmişti. Kaldığı yerde çok fazla olay çıkarıyor, Tu-li'ye haset ediyordu. Bu yüzden [Tu-li'yi] isyan etmekle suçladı. [Fakat] hükümdar [inanmadı] ve [onu] küçümsedi. [Bu sebeple] uzun süre rütbe alamamıştı. Jie-she-shuai eski boyundan adamlarla gizlice bir araya gelerek, kırk küsur adam toplamıştı. Jin Wang [unvanlı veliaht] Zhi, gece yarısı saraydan çıkacağı sırada, saray kapıları²³ açıldığında düzenlenecek törenden yararlanarak, saray kapısına akın etmeyi, doğrudan [hükümdarın] odasına [ulaşmayı] planlamıştı. Bu şekilde başarılı olacaklardı. On birinci günde, Tu-li'nin oğlu He-luo-hu'yu gece sarayın dışında gizlemişlerdi. [Fakat] o gece büyük [bir] fırtına çıkmış, Jin Wang [unvanlı veliaht] dışarı çıkmamıştı. Jie-she-shuai planının duyulacağından korkarak [arkadaşlarıyla birlikte] saraya saldırmıştı. Dört kademeli savunma duvarını aşmış, rastgele ok atarak ortalığı karıştırmış [ve] onlarca muhafız askerini öldürmüşlerdi. [O sırada] Düşmanı Püskürten [unvanlı] Sun Wukai'in (孫武開) başında olduğu askerler saldırarak [onları] püskürtmüşlerdi. [Jie-she ve arkadaşları] bir süre sonra geri çekilip, ahıra doğru yönelmişler, yirmi tane at çalarak kuzeye ilerlemişlerdi. Wei [Nehri'ni] geçip kendi boylarının olduğu [topraklara] gitmek istiyorlardı. [Fakat] yakalanarak başları vurulmuş, He-luo-hu [ise] Ling Biao'a sürgün edilmişti.”²⁴

4. TANG HUIYAO'DA JIE-SHE İSYANI

“[Zhenguan saltanat yılının] on üçüncü yılının dördüncü ayında, Tu-li [Kağan'ın] kardeşi, saraya Merkez Muhafız Komutanı olarak giren Jie-she-shuai, uzun zamandır emirlere uymuyordu. Hükümdarın peşinden Jiu Cheng Sarayı'na gitmişti. Eski boyundan kırk küsur kişi ile gizlice anlaşarak, gece yarısı isyan edip sarayı kontrol altına almak [istemişler], Düşmanı Püskürten [unvanlı] Sun Wukang'ın başında olduğu askerlerin saldırısıyla püskürtülmüşlerdi. Atları çalarak kuzeye kaçmak [istemişler ancak], yakalanarak başları vurulmuştu.”²⁵

²³ Baykuzu, kaynaklarda sözü edilen kapının hükümdar ve ailesinin saraya giriş çıkış için kullandıkları “Xuan Wu Kapısı” olduğunu belirtmektedir (Baykuzu 2016: 96).

²⁴ İlgili kısmın Çincesi: “...夏，四月，戊寅，上幸九成宮。初，突厥突利可汗之弟結社率從突利入朝，歷位中郎將。居家無賴，怨突利斥之，乃誣告其謀反，上由是薄之，久不進秩。結社率陰結故部落，得四十餘人，謀因晉王治四鼓出宮，開門辟仗，馳入宮門，直指御帳，可有大功。甲申，擁突利之子賀邏鶻夜伏於宮外，會大風，晉王未出，結社率恐曉，遂犯行宮，逾四重幕，弓矢亂髮，衛士死者數十人。折衝孫武開等帥眾奮擊，久之，乃退，馳入御殿，盜馬二十餘匹，北走，度渭，欲奔其部落，追獲，斬之，原賀邏鶻投於嶺表 (ZZTJ: 6147).”

²⁵ İlgili kısmın Çincesi: “十三年四月。突利之弟結社率。貞觀初。入朝為中郎將。久不進秩。從幸九成宮。陰結故部落四十餘人。夜襲御營。折衝孫武開等帥眾擊之。盜馬北走。追斬之 (THY: 1689).”

5. HÜKÜMDAR KAYITLARI (本記) VE ZZTJ'DE 639 YILI

24 tarih veya 26 tarih adıyla bilinen Çin kaynaklarındaki yazım sırası “Hükümdar Kayıtları”, “Biyografiler” ve “Diğer Kayıtlar” olmak üzere sıralanmıştır. Göktürklerin de dâhil olduğu yabancı ve azınlık halklara ait bilgiler genellikle biyografiler bölümünde yer almaktadır. Fakat “Hükümdar Kayıtları” denilen bölümde de yıl yıl hükümdarın yaptığı işler hakkında bilgi verilirken, biyografilerde değinilmeyen noktalara da yer verildiği görülmektedir.

Jie-she isyanının yaşandığı tarih olan 639 yılı, Çin'in Tang Hanedanı Hükümdarı Tang Taizong'un hüküm sürdüğü Zhenguan saltanat devresinin on üçüncü yılına tekabül etmektedir. Eski ve Yeni Tang Kayıtları'nda yer alan “Hükümdar Kayıtları” bölümünde bu yıl içinde yaşanan önemli olaylardan bazıları şunlardır:

“... Dördüncü ayın beşinci günü, [hükümdar] Jiu Cheng Sarayı'na gelmişti. On birinci gün, Aşina Jie-she-er²⁶ [burada] isyan etmiş [ve] öldürülmüştü.”²⁷

“...Sekizinci ayın onuncu günü, Sağ Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı ve Huai Hua İl Beyi Li Si-mo (思摩)²⁸ Göktürk Kağanı yapılarak, boyuyla birlikte nehrin kuzeyinde otağ kurmuştu.”²⁹

“...Kışın, onuncu ayın on beşinci günü, [Hükümdar] Jiu Cheng Sarayı'ndan dönmüştü.”³⁰

“...On ikinci ayın dokuzuncu günü, Li Bu Bakanı... askerlere önderlik ederek Qoço Turfan'a saldırmıştı... Tuyuhun He Yuan İl Beyi Mu Rong Nuo-he-bo (慕容諾曷鉢) [Çin'den] kız istemişti.”³¹

Kaynaklara göre; Jie-she isyanı dördüncü ayda meydana gelirken; Çin sarayının duruma çözüm bulması sekizinci ayda; hükümdarın yazlık sarayından başkente geri dönmesi ise onuncu ayda meydana gelmiştir. Bu durumda Çin'in olaya müdahale etmekte geciktiğini düşünmek yanlış olmaz. Ayrıca hükümdarın başkente dönmek için yaklaşık altı ay beklemesi Çince kaynaklarda belirtilen “...yalnızca başkentte

²⁶ Eski Tang Kayıtları'nın Hükümdar Kayıtları'na ait bölümde, bu isyan anlatılırken, Jie-she-shuai yerine muhtemelen yanlışlıkla Aşina Jie-she-er (阿史那結社爾) yazılmıştır (JTS: 50).

²⁷ İlgili kısmın Çincesi: “...四月戊寅，如九成宮。甲申，中郎將阿史那結社率反，伏誅 (XTS: 38; JTS: 50).”

²⁸ Li Si-mo, İllig Kağan yakalanana dek ona sadakatle bağlı kalmış bir Göktürk soylusudur. Ancak görünüşünün yabacılara benzemesi gerekçesiyle Şad olamamış, Tigin olarak kalmıştır. Si-mo hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Kapusuzoğlu 2016: 73).

²⁹ İlgili kısmın Çincesi: “... 秋八月...庚辰，立右武候大將軍、化州都督、懷化郡王李思摩為突厥可汗，率所部建牙于河北 (JTS: 50).”

³⁰ İlgili kısmın Çincesi: “...冬十月甲申，至自九成宮 (XTS: 38; JTS: 50).”

³¹ İlgili kısmın Çincesi: “...十二月丁丑，吏部尚書、...帥師伐高昌。吐谷渾河源郡王慕容諾曷鉢來逆女 (XTS: 39; JTS: 50).”

Türklerin nüfusu binlerle sayılıyordu...” cümlesini hatıra getirmekte ve hükümdarın Chang An’daki Türk varlığının başka bir kalkışmaya sebebiyet vereceği endişesi taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim kalkışmadan sonra hükümdarın aldığı tedbirler de bunu doğrular niteliktedir. “...Taizong [isyandan sonra] kalkanları cilalatmıştı. Üç [kademeli] savunma duvarının dışına [onları] duvar gibi sıralamış, kalkanların önüne renkli vahşi hayvan kafaları çizdirerek, yönlerini dışa çevirtmişti. [Böylece] süvarilerin atları korkacak ve içeri giremeyeceklerdi. [Bu] ebedi [bir] yöntem olacaktı.”³²

Göktürkler eski topraklarına gitmeden Çin hükümdarının başkente geri dönmemesi, Türklerin “esaret (?)” altında yaşadıkları topraklarda dahi belirleyici konumda olduklarını göstermektedir. Bunun yanında bu olay, dönemin Çin başkenti Chang An ve çevresinin Türklerin etkisi altında olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

ZZT’ye göre ise aynı yılın ikinci ayında yaşananlar detaylı olarak şöyle anlatılmıştır:

“...Qoço Turfan Beyi Qu-wen-tai (麴文泰) Batı Bölgelerinden gönderilen haraç ve hediyelerin yolunu kesiyordu. Hami (伊吾), önce Batı Göktürklerle tâbi olmuş ama sonra [Çin’e] bağlanmıştı. [Qu-] wen-tai, ve Batı Göktürkler Hami’ye birlikte saldırmış, Hükümdar [da bir] mektup yazarak onları azarlamıştı. Kısa zaman sonra [hükümdar, Qoço Turfan] devlet adamı Aşina Jü (阿史那矩)³³ ile meseleyi tartışmak istemiş, [bunun üzerine] Wen-tai [kendisi] gitmeyerek, yaveri Qu-yong’u (麴雍) özür dilemesi için [saraya] göndermişti. İllig Kağan yenilgiye uğrayınca Göktürk [topraklarında] yaşayan Çin halkının bir kısmı Turfan’a sığınmıştı. Hükümdar, Wen-tai’a onları iade etmesini emretmiş, [ancak] Wen-tai [Çin halkını] göndermeyerek, tekrar Batı Göktürklerle birlikte Karaşar’a (焉耆) saldırmış [ve onları] yenilgiye uğratmıştı. Karaşarlılar [da] onları [hükümdara] şikâyet etmişlerdi. Hükümdar, şehrin caddelerinin güvenliğinden ve avlanma işlerinden sorumlu Li Daosu’yu (李道裕) durumu soruşturması için göndermişti. Bir süre sonra elçi gelip şöyle demişti: ‘Qoço Turfan uzun yıllardır saraya vergi vermek konusunda çok saygısız. Sınırları ve bağlı oldukları kurallar yok, bu yüzden de kurulan memuriyetlerin tamamı sarayımıza bağlıdır. Şehirler kurup, hendekler kazarak saldırı hazırlığı yapıyorlar. Onlara elçi olarak gittim. Wenqing şöyle dedi: ‘Kartallar gökyüzünde uçar, duvarlar yabani otların üzerinde yükselir. Kediler salonlarda dolaşır, fareler ise mağaralarda beslenir. Her birinin kendi yeri vardır. Neden [Göktürkler de] kendi başlarına var olamasınlar ki?’ Xue-yan-tuolara da elçi gönderdim onlar da şöyle dedi: ‘Mademki kağanımız göğün oğlu ile anlaşmış, onun elçisine itaat etmemek olmaz... Kötüler

³² İlgili kısmın Çincesi: “...太宗乃遣造為漆盾，於三衛幕外，徧以為城，於盾面綵畫為獸頭，咸外向，令馬騎見之不敢進，遂為永式 (THY: 584).”

³³ Aşina Jü’nün soyağacı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnızca Tang Hanedanı’nın başlarında Turfan’da memur olarak görev aldığı kaydedilmiştir (XTS: 6221; JTS: 5294).

cezalandırılmazsa, iyiler nasıl teşvik edilecek! Gelecek yıl, asker çıkarıp [Turfan'a] saldıracamız.' Üçüncü ayda Xue-yan-tuo Kağanı hükümdara elçi gönderip: 'Emrinizi aldım, lütfen askerlerinizi Turfan'a saldırmak için öncü olarak gönderin' dedi. [Bunun üzerine] hükümdar, Min Bu³⁴ Veziri Tang Jian (唐儉) [ve] Sol Öncü Birlikler Büyük Generali Zhi-shi Si-li (執失思力)³⁵ ile Xue-yan-tuolara ipek hediye etti [ve] ilerisi için [birlikte] plan yaptılar..."³⁶

ZZTJ'e göre; 639 yılının ikinci ayında Tang, Qoço Turfan'a saldırı yapılmasını planlamış ve üçüncü ayda ise Xue-yan-tuolarla yapılan istişare sonucu ortak bir saldırı kararı alınmıştır. Bu durumda isyandan önceki iki ay hükümdarın ve devlet görevlilerinin diğer azınlık halklarla ilgili olmaları, Jie-she'nin dördüncü ayda gerçekleştireceği isyan için arkadaşlarıyla plan yapmasını kolaylaştırdığını düşündürmektedir. Ayrıca aynı dönemde Qoço Turfan Beyi'nin Çin'e karşı Batı Göktürklerle işbirliği içinde olması, kalkışmanın belki de dış destekli olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Jie-she isyanından sonra başkentteki Göktürk halkının tehcir ettirilmesi, Eski ve Yeni Tang Kayıtları'ndaki "Hükümdar Kayıtları" içerisinde 639 yılının sekizinci ayına tarihlendirilirken, ZZTJ' de yedinci aya tarihlendirilmiştir. Buna göre:

"...Jie-she-shuai isyanından sonra, görevliler Göktürklerin Henan'da (河南)³⁷ kalmasının uygun olmadığını söyleyip durmuşlardı. Yedinci ayın dokuzuncu günü, hükümdar Sol Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı [ve] Huaihua İl Beyi olan Li Si-mo'yu Yi-mi-ni-shu Yi-li-bi Kağan (乙彌泥孰俟利苾可汗) [görev] unvanıyla atayarak, [ona] davul [ve] tuğ hediye etmişti. Çeşitli illere yerleştirilen Göktürkler ve [diğer] yabancıların nehri geçip eski topraklarına geri dönmeleri emredilmişti. Burası uzun yıllar başkent olarak kullanılmış, sınırları korunmuştu. [Ancak] Göktürklerin hepsi Xue-yan-tuolardan korkuyor, [bu yüzden de] seddin dışına çıkmaya cesaret

³⁴ Hu Bu (戶部) da denilen Min Bu (民部), eski Çin'deki altı önemli bakanlıktan biridir. Ülke topraklarından, toprak sahiplerinin kayıtlarından, vergilerden, gelir ve giderlerden sorumlu bakanlıktır. Diğer beş bakanlık, Li Bu (禮部), Xing Bu (刑部), Shi Bu (吏部), Bing Bu (兵部) ve Gong Bu (工部)'dur (Wang 2014: 169).

³⁵ Göktürk Boy beylerinden olan Zhi-shi Si-li (執失思力), İllig Kağan'ın 630 yılındaki yenilgisinden sonra Çin'e bağlanmış ve çeşitli unvanlar almıştır. Tang hükümdarı Gaozu'nun kızlarından Jiujiang Konçuy (九江公主) ile evlenerek hükümdar damadı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: (XTS: 4116).

³⁶ İlgili kısmın Çincesi: "...高昌王麴文泰多邊絕西域朝貢，伊吾先臣西突厥，既而內屬，文泰與西突厥共擊之。上下書切責，征其大臣阿史那矩，欲與議事，文泰不遣，遣其長史麴雍來謝罪。頡利之亡也，中國人在突厥者或奔高昌，詔文泰歸之，文泰蔽匿不遣。又與西突厥共擊破焉耆，焉耆訴之。上遣虞部郎中李道裕往問狀，且謂其使者曰：「高昌數年以來，朝貢脫略，無藩臣禮，所置官號，皆准天朝，築城掘溝，預備攻討。我使者至彼，文泰語之云：『鷹飛於天，雉伏於蒿，貓游於堂，鼠於穴，各得其所，豈不能自生邪！』又遣使謂薛延陀云：『既為可汗，則與天子匹敵，何為拜其使者！』事人無禮，又間鄰國，為惡不誅，善何以勸！明年當發兵擊汝。」三月，薛延陀可汗遣使上言：「奴受恩思報，請發所部為軍導以擊高昌。」上遣民部尚書唐儉、右領軍大將軍執失思力繼繼帛賜薛延陀，與謀進取 (ZZTJ: 6146)."

³⁷ Sarı Irmak'ın güneyine tekabül etmektedir (CH:1086).

edemiyorlardı. Hükümdar, tarımdan sorumlu bakan Guo Siben (郭嗣本) [ile] Xue-yan-tuolara bir ferman göndermişti: ‘İllic Kağan’ın yenilgisiyle, boyunun tamamı gelip Çin’e teslim oldu. Onların eski hatalarını değerlendirdim, sonraki iyiliklerini ödüllendirmek [istedim]. Tarkanlarını kendi memurlarım gibi karşıladım. Boylarını kendi halkım gibi karşıladım. Çin, yasalara [ve] kurallara saygı duyar. Başka insanların ülkesini yok etmez. Türkleri önceki sefer mağlup edişimiz, sadece İllic [Kağan’ın] halka verdiği zararın [karşılığı] nispetindeydi; topraklarını yağmalamadık, insanlarına hayvancılık yapma [imkânı] verdik. Yeni bir kağan başa geçirmek istedik ve bu yüzden teslim olan boyları Henan’a yerleştirip, onlara hayvan verdik. Bugün boylarının nüfusu artmış durumda. İçim çok rahat. Mademki Si-mo’yu başa geçirdim, [artık] sözümünden dönmem. Sonbahar ortasında, Göktürkleri nehri geçip eski topraklarına dönmeleri için göndereceğim. Siz Xue-yan-tuolar Çin’e daha erken tabi oldunuz. Göktürkler ise sonradan tabi oldular. Sonra gelen kıymetli değildir, önce gelen kıymetlidir. Siz çölün kuzeyinde kalın, Göktürkler [de] çölün güneyinde kalsınlar, her biriniz kendi sınırlarınızı koruyun. Boylarınızı sakinleştirin. Eskiden olduğu gibi birbirinizi yağmalarsanız, bizzat asker çıkarır sorumlu herkesi cezalandırırım.’ [Bunun üzerine] Xue-yan-tuolar emre itaat etmişler. Böylece Si-mo boyuyla birlikte Hebei’de (河北) otağ kurmuştu...”³⁸

630 yenilgisinden sonra ilk başkaldırı olan Jie-she isyanı, farklı Çince kaynaklarda genel olarak benzer şekilde anlatılmıştır. Ancak dikkatli bakıldığında farklar ortaya çıkmaktadır. Kaynaklar arasında çelişkiler ve birbirine karşıt nitelikte bilgiler yer almaktadır. Özellikle Çin resmî kaynaklarında yer alan diğer tarihî olayların aksine Jie-she isyanının oldukça yüzeysel ve kısa olan anlatımı; olay örgüsünün, olayın öncesinin ve sonrasının detaylı olarak anlatılmaması ideolojik tarih yazımına örnek teşkil edecek niteliktedir. Olayı ele alan kaynakların tamamında isyan yalnızca kısa bir paragrafla anlatılırken; isyanın sonucu diyebileceğimiz bir durum olan başkentteki Göktürk halkının tehcir ettirilmesinin bütün detayları okuyucuya sunulmuştur (Bakınız: XTS: 6039; ZZTJ: 6147, 6148; JTS:5161, 5162, 5163). Olayın bu kadar örtbas edilmeye çalışılması yüksek ihtimalle olayların tarihe not düşülenden daha farklı cereyan ettiği fikrini uyandırmaktadır.

³⁸ İlgili kısmın Çincesi: “...自結社率之反，言事者多雲突厥留河南不便，秋，七月，庚戌，詔右武侯大將軍、化州都督、懷化郡王李思摩為乙彌泥孰俟利苾可汗，賜之鼓纛；突厥及胡在諸州安置者，並令渡河，還其舊部，俾世作藩屏，長保邊塞。突厥鹹憚薛延陀，不肯出塞。上遣司農卿郭嗣本賜薛延陀璽書，言「頡利既敗，其部落鹹來歸化，我略其舊過，嘉其後善，待其達官皆如吾百寮，部落皆如吾百姓。中國貴尚禮義，不滅人國，前破突厥，止為頡利一人為百姓害，實不貪其土地，利其人畜，恆欲更立可汗，故置所降部落於河南，任其畜牧。今戶口蕃滋，吾心甚喜。既許立之，不可失信。秋中將遣突厥渡河，復其故國。爾薛延陀受冊在前，突厥受冊在後，後者為小，前者為大。爾在磧北，突厥在磧南，各守土疆，鎮撫部落。其逾分故相抄掠，我則發兵，各問其罪。」薛延陀奉詔。於是遣思摩帥所部建牙於河北... (ZZTJ: 6148).”

İSYANDAN SONRA

Jie-she ve arkadaşları başarıya ulaştıramadıkları girişimlerinin ardından Çin askerleri tarafından Wei Nehri kıyısında öldürülmüşlerdir. Bu isyan girişimi hem hükümdar hem de devlet adamları arasında Çin başkentindeki Türk varlığı konusunda tedirginlik ve korku yaratmıştır. Bu sebeple hükümdar devlet adamlarını toplayarak, Göktürk halkı için çözüm önerilerini dinlemiştir. Yeni Tang Kayıtları Türkler Monografisi içerisinde kaydedilen bu toplantıda şunlar konuşulmuştur:

“...İllic Kağan’ın yenilgisinden sonra, onun yönetimi altındaki [boyların] kimi Xue-yan-tuolara, kimi de Batı Bölgesi’ne sığınmıştı. Çin’e teslim olanların sayısı [ise] yüz küsur bindi. Hükümdar bunların [nasıl yerleştirileceği konusunu] tartışmaya açtı. Çoğunluk: ‘Göktürkler uzun zamandır bizi huzursuz ediyorlar. Bugün Gök onları yasa [boğdu, Tang’a] bağlanmaları kendi istekleri ile değildir. Bütün esirleri boş olan Yan (堯)³⁹ ve Yu (豫) bölgelerinde tarım ve dokuma işinde çalıştırılmalı, [böylece] yüzbinlerce esir Çinleşir ve Çin’in nüfusu artar. Ayrıca Çölün kuzeyi de boşalmış olur’ dedi.⁴⁰

Başkâtip Wen Yanbo (溫彥博) söz alıp: ‘Han Jianwu döneminde (M.S. 25-56) teslim olan Hunların Wuyuan (五原)⁴¹ surlarına konuşlandırıldığı gibi yapmalıyız. Bütün boyları bir araya getirip, savunmada [kullanmalıyız, böylece] onlar [da] kendi kültürlerinden uzaklaşmamış ve teskin edilmiş olurlar. Boş olan topraklar dolar ve onlardan şüphe duymadığımızı göstermiş oluruz. Eğer [onları] Yan Zhou ve Henan’a gönderirsek, [bu] doğalarına aykırı olur [ki onları] yola getirmenin uygun şekli bu değildir’ dedi.⁴²

Yazı işlerinden sorumlu Wei Zhengjian (魏征建): ‘Göktürkler asırlardır Çin’in düşmanıdır. Bugün[se] gelip teslim oldular. [Eğer] onları öldürmeyeceksek, [Sarı] Irmak’ın kuzeyine geri gönderelim. Onlar vahşi yüreklidir, bizim soyumuzdan değildir. Güçsüzken boyun eğer, güçlüyken isyan ederler. Onların doğası böyledir. Kaldı ki, Qin ve Han [Hanedanları] nişancı komutan ve sert generallerini gönderip nehrin güneyini ele geçirip buralarda il ve ilçeler kurarken; onların merkezî ülkeye (Çin) yaklaşmamalarını istemişlerdi. Yüce Hükümdar! Nasıl olur da onları [tekrar] nehrin güneyine yerleştirirsiniz? Hem teslim olanların [sayısı] yüz bine yakın. Böyle

³⁹ Yan Zhou, Sarı Irmak’ın doğusuna tekabül etmektedir. Shandong ilçesi Jining bölgesindedir (CH: 431).

⁴⁰ İlgili kısmın Çincesi: “...頡利之亡，其下或走薛延陀，或入西域，而來降者尚十餘萬，詔議所宜，鹹言：「突厥擾中國久，今天喪之，非慕義自歸，請悉籍降俘，內堯、豫閑處，使習耕織，百萬之虜，可化為齊人，是中國有加戶，而漠北遂空也。」 (XTS: 6037).”

⁴¹ “Bugünkü İç Moğolistan’ın Hohhot şehrinde”. (DMDCD: 113) Doğu Han döneminde Güney Hun Chanyüsü halkını burada toplamıştır (CH: 37).”

⁴² İlgili kısmın Çincesi: “...中書令溫彥博請：「如漢建武時，置降匈奴留五原塞，全其部落，以為捍蔽，不革其俗，因而撫之，實空虛之地，且示無所猜。若內堯、豫，則乖本性，非涵育之道 (XTS: 6037).”

giderse birkaç yıl içinde daha fazla çoğalıp sarayımıza yaklaşırlar, içimiz nasıl rahat eder?’⁴³

Yanbo karşı çıktı: ‘Olmaz, Göğün oğlu yabancı halkları tıpkı binlerce varlığı besleyip büyüten yer ve gök gibi koruyup kollamalıdır. Bugün Göktürkler yenilgiye uğradı. Geride kalanlar teslim oldular. [Eğer] acımayıp onları [kendi hallerine] bırakırsak, bu yer ve göğün adaletine sığmaz. Ayrıca [bu önerim] diğer yabancıların [da] güvensizlik duymalarına engel olur. Memurunuz, onlara [Sarı] Irmak’ın güneyinde ölmeyi değil yaşamayı, yok olmayı değil hayatta kalmayı sunmanızı öneriyor. [Böylece] nesiller boyunca [orada] erdemi öğrenecekler. Neden [tekrar] isyan etsinler ki?’⁴⁴

Zheng: ‘Wei [Hanedanı] döneminde (220-280) yabancılar dağılıp illere yakın yerlere yerleştiler. Jin [Hanedanı] Wu [Beyliğini] yendiğinde Guo Qin (郭欽)⁴⁵ [ve] Jiang Tong (江統)⁴⁶ [Çin hükümdarı] Wu Di’ye onları [seddin] dışına göndermesini tavsiye etmişlerdi, [ancak hükümdar] dinlememişti. [Böylece] Liu (劉)⁴⁷ [ve] Shi (石)⁴⁸ isyanları baş göstermiş [ve] Çin’in sonunu getirmişti. Yüce hükümdar eğer hâlâ Göktürkleri [Sarı] Irmak’ın güneyinde tutmak istiyorsanız, bu bir kapıyı besleyip kendi kendinizi huzursuz etmek [anlamına gelir]’ dedi.⁴⁹

Yanbo: ‘Hükümdarın yolu her koşulda doğru olmalıdır. Derler ki ‘Hükümdar fark gözetmeksizin tebaasını eğitmelidir’. Onlardan yaralı [ve] fakir olanlar bize sığındılar. Onları koruyup, iç bölgelere yerleştirelim. Askerlere görgü kurallarını öğretilim. Tarım işinde çalıştıralım. İyi yetişmiş boy beylerini saray kapısına gece bekçisi yapalım. Yine de şüphe duyar mısınız? Ayrıca [Hükümdar] Guang Di [de] Güney Chanyü’lüğünü kurmuş [ancak] kimse isyan etmemiştir’ dedi.⁴⁹

⁴³ İlgili kısmın Çincesi: “...秘書監魏征建言:「突厥世為中國仇, 今其來降, 不即誅滅, 當遣還河北。彼鳥獸野心, 非我族類, 弱則伏, 強則叛, 其天性也。且秦、漢以銳師猛將擊取河南地為郡縣者, 以不欲使近中國也。陛下奈何以河南居之? 且降者十萬, 若令數年, 孳息略倍, 而近在畿甸, 心腹疾也。」(XTS: 6037) ”.

⁴⁴ İlgili kısmın Çincesi: “...彥博曰:「不然。天子於四夷, 若天地養萬物, 覆載全安之。今突厥破滅, 余種歸命, 不加哀憐而棄之, 非天地蒙覆之義, 而有阻四夷之嫌。臣謂處以河南, 蓋死而生之, 亡而存之, 彼世將懷德, 何叛之為?」(XTS: 6037).”

⁴⁵ Batı Han Hanedanı Hükümdar Yandi (哀帝) dönemi veziridir.

⁴⁶ Batı Han Hanedanı döneminde önemli görevler üstlenmiş bir Çin soylusudur.

⁴⁷ Hun kökenli Liu Yuan (劉淵 249 - 253) ve Jie (羯) soyundan Shile (石勒 274 - 333) tarafından Batı Jin Hanedanı’nın son yıllarında başlatılan ayaklanmadır. Liu Yuan 308 yılında kendini Han Hükümdarı ilan ederek, Ping Yang’da başkent kurmuş ve diğer bölgelerdeki halkı etkisi altına almıştır. Bu sırada Shile de You Zhou’da ve diğer bölgelerde Çin’i yenilgiye uğratmıştır.

⁴⁸ İlgili kısmın Çincesi: “...徵曰:「魏時有胡落分處近郡, 晉已平吳, 郭欽、江統勸武帝逐出之, 不能用。劉、石之亂, 卒傾中夏。陛下必欲引突厥居河南, 所謂養虎自遺患者也。」(XTS: 6037).”

⁴⁹ İlgili kısmın Çincesi: “...彥博曰:「聖人之道無不通。故曰『有教無類』。彼創殘之餘, 以窮歸我, 我援護之, 收處內地, 將教以禮法, 職以耕農, 又選酋良入宿衛, 何患之恤? 且光武置南單於, 卒無叛亡。」(XTS: 6037).”

Bunun üzerine Zhongshu Langjiang (中書侍郎)⁵⁰ unvanlı Yan Shigu (顏師古), Danışman Du Chuke (杜楚客), Törenler Bakanlığı Muhafızı Li Baiyao (李百藥) ve diğerleri hükümdarın Göktürkleri Sarı Irmak'ın kuzeyine göndermesi... [konusunda] tavsiyelerde bulundular. [Ancak] hükümdar Yanbo'yu dinledi. Ordos'un topraklarını askerlere ölçtirdi. You Zhou'dan (幽州)⁵¹ Ling Zhou'a (靈州)⁵² kadar olan [bölgede] Shun (順), You (祐), Hua (化) ve Chang (長) [adında] dört komutanlık kurdu. İllig Kağan'ın eski topraklarını bölüp sol tarafa Ding Xiang Valiliği, sağ tarafa Yun Zhong Valiliği olmak üzere iki valilik kurdurdu. Yetenekli boy beylerinden beş yüzü General ve Muhafız komutanlığına yükseltildi. Hükümdarın huzuruna çıkabilenlerin sayısı yüz kişiydi. [Başkent] Chang An nüfusuna kayıtlı kişiler [ise] binlerce haneydi...(XTS: 6037; 6038)."⁵³

Aynı kayıtlar Eski Tang Kayıtları Türkler Monografisi'nde de mevcuttur. Fakat Eski Tang Kayıtları'nda konuşma şöyle sona ermektedir:

"...Jie-she-shuai isyanından beridir, hükümdar da rahat değildi. Konuşmaya katılanların çoğu, Göktürklerin Çin'de kalmasının uygun olmadığını söylediler. Bunun üzerine hükümdar [onları] Sarı Irmak'ın kuzeyine gönderdi. Sağ Wuhou Büyük Generali, Hua Zhou Komutanı, Huai Hua İl Beyi Si-mo'yu Yi-mi-ni-shu-si-li-bi Kağan [adıyl]a başlarına getirerek, ona [kendi soyadı olan] Li soyadını verdi [ve] Irmak'ın kuzeyinde otağ kurmasını söyledi..."⁵⁴

Bundan sonra, artık başkent Chang An'da Göktürk tehlikesi kalmamış, İllig Kağan'dan sonra başsız kalan halk, Li Si-mo önderliğinde eski topraklarına tekrar yerleşmiştir. Fakat eskiden kendilerine ait olan topraklar artık Çin'e ait olmuştur. Kendi topraklarında misafir durumuna düşmüş, bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir.

SONUÇ

639 yılının dördüncü ayında meydana gelen Jie-she ve boyundan kırk kişinin başkaldırısı tarihin seyrini değiştirerek ardında büyük etkiler bırakmıştır. İsyanı gerçekleştirenler daha o gece bir bir öldürülmüş, geride kalan Göktürk halkı ise eski

⁵⁰ Tang döneminde kıdemli memurlara verilen unvandır. Diğer Hanedanlara göre Tang döneminde daha üst düzey bir memuriyettir. Memuriyet olarak üçüncü sırada yer alır (ZGCD: 68).

⁵¹ Tang döneminde bugünkü Pekin, Tianjin, Wuxin gibi şehirlerin yönetildiği bölgedir (CH: 952).

⁵² "Ling Zhou, Tang döneminde bugünkü Ning Xia ilinin Zhong Wei ve Zhong Xing bölgelerinin kuzeyine tekabül etmektedir. Tang döneminde Ordos Komutanlığı'nın yönetimindedir (CH: 1289)."

⁵³ İlgili kısmın Çincesi: "...於是中書侍郎顏師古、給事中杜楚客、禮部侍郎李百藥等皆勸帝不如使處河北，樹首長，俾統部落，視地多少，令不相臣，國小權分，終不得亢衡中國，長轡遠馭之道也。帝主彥博語，卒度朔方地，自幽州屬靈州，建順、祐、化、長四州為都督府，割頡利故地，左置定襄都督、右置雲中都督二府統之。擢酋豪為將軍、郎將者五百人，奉朝請者且百員，入長安自籍者數千戶 (XTS: 6038)."

⁵⁴ İlgili kısmın Çincesi: "...自結社率之反也，太宗始患之。又上書者多雲處突厥於中國，殊謂非便，乃徙於河北，立右武候大將軍、化州都督、懷化郡王思摩為乙彌泥孰侯利苾可汗，賜姓李氏，率所部建牙於河北 (JTS: 5163)."

topraklarına gönderilmiştir. Bu kararın verilmesi için de epey zaman geçmesi gerekmiştir. İsyanın ardından Göktürkler sekizinci ayda tehcir ettirilmiş, ardından da onuncu ayda hükümdar Tang Taizong başkent Chang An'a dönmüştür.

Farklı Çince kaynaklar temel alınarak hazırlanan bu çalışmada kaynaklar arasında bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Özellikle hükümdarın başkentteki Türk varlığı için nasıl bir yol izleneceği konusunda devlet adamlarıyla yaptığı toplantı, Eski Tang Kayıtları'na göre isyandan sonra yapılmış ve Türklerin göç ettirilmesine karar verilmiştir. Fakat aynı konuşma Yeni Tang Kayıtları'na göre İllig Kağan öldükten sonra yapılmıştır. Toplantının sebebi ise Çin başkenti için fazla kalabalık olan Türklerle ne yapılacağına bilinmemesidir. XTS'ye göre bu tartışmanın ardından Türklerin kalmasına karar verilmiştir. Ancak 639 yılındaki isyandan sonra daha fazla kalmalarına izin verilmeyerek gönderilmişlerdir.

Çinli devlet adamları tarafından Türklerin öz kültürlerinden uzaklaşarak asimile olmalarının istenmesi, bunun Çin'in yabancılarla başa çıkabilmek için geliştirdiği bir politika olduğu Aşina Mi-she, Aşina Bu-zhen, Uygur Po-run ve hatta Qi-bi He-li örnekleriyle kanıtlanmıştır.

Türk tarihi için oldukça önemli bir figür olan Kür Şad'ın, çağdaş Çince "Jie-she-shuai" olarak okunan isminin, yaşadığı çağ olan yedinci yüzyıldaki Orta Çince okunuşu alanın ilgili veri tabanlarından yararlanılarak okunmuş, "shuai"ın isme sonradan eklenen bir unvan olduğu görülmüştür. Bu bağlamda "shuai" sözcüğü ismin dışında tutularak Jie-she'nin karşılığı aranmış ve Orta Çince okunuşunun "Ket Şad" olabileceği görülmüştür.

Atsız'ın verdiği Kür Şad adındaki "kur" sözcüğünün karşılığının DLT'de "kuşak" olarak ifade edilmesi, Çince Jie-she isminin ilk hecesi olan "Jie"nin "bağlamak" anlamı ile örtüşmekte ve bu iki sözcüğün birbirinin yerine kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu izlekte diğer veriler de dikkate alındığında Jie-she adının Atsız'ın verdiği Kür Şad adına son tahlilde şaşırtıcı şekilde uygun olabileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ATSIZ, Hüseyin Nihâl (1934), "Cihan Tarihinin En Büyük Kahramanı: Kür Şad", Orhun, 6.
- BAYKUZU, Tilla Deniz (2016), *Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*, Konya: Kömen Yayınları.
- CHEN, Qiwei 沉起炜- XU Guanglie 徐光烈 (2010), *中国历代职官辞典 (Çin Tarihi Unvanlar Sözlüğü)*, Shanghai: 上海辞书出版社 Shanghai Cishu Chubanshe.
- CHEN, Xiahua 陈夏华- CHU Yongan, 楚永安 (1998), *古代汉语词典 (Eski Çince Sözlük)*, Pekin: 商务印书馆 Shangwu Yinshuguan.
- DU, You 杜佑 (1988), *Tongdian 通典*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÖKALP, Cevdet (1973), "Chie-she-shuai (Kürşad?) Olayı", Ankara: Töre Dergisi, Sayı: 20, s. 10-15.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur (2013), "Kaynakların Işığında Türk Tarihinde Kürşad", Ankara: Yüce Erek, 14/46.
- JACQUES, Guillaume (2006), "Introduction To Chinese Historical Phonology (Çincenin Tarihsel Fonetiğine Giriş)", Leiden,
- KAPUSUZOĞLU, Gökçen (2016) "Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin'e Yerleşen Göktürk Komutanları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi KÂŞGARLI, Mahmud (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk I-IV*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 3. Bs.
- LI, Yanshou 李延寿 (1988), *Bei Shi 北史 (Kuzey Tarihi)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- LIU, Xun 劉詢 (1988), *Jiu Tang Shu, 舊唐書 Eski Tang Kayıtları*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- LINGHU, Defen 令狐德棻 (1988), *Zhou Shu 周書, (Zhou Kayıtları)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- OUYANG, Xiu 歐陽修 (1988), *Xin Tang Shu 新唐書 Yeni Tang Kayıtları*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2014), "Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?" Ankara: Gazi Türkiyat, Bahar /14, s. 1-10.
- SIMA, Guang 司馬光 (1988), *Zizhi Tongjian 資治通鑑*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- TOGAN, İsenbike vd. (2006), *Çin Kaynaklarında Türkler-Eski Tang Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- XIA, Zhengnong 夏征农 (1999), *辞海 Cihai Ansiklopedik Sözlük*, Shanghai: 上海辞书出版社 Shanghai Cishu Chubanshe.
- WANG, Pu 王溥 (1955), *Tang Huiyao 唐會要*, Pekin: 中華書局 Zhonghua Shuju.
- WANG, Yuhan 王禹翰 (2014), *一本书读懂中国史 (Bir Kitap Okuyup Çin Tarihini Anlamak)*, Shenyang: 万卷出版社公司 Wangjuan Chubanshe Gongsı.
- WEI, Zheng 魏征 (1988), *Sui Shu 隨書 (Sui Kayıtları)*, Pekin: Zhonghua Shuju.
- ZANG, Lihe 藏励穌 (1982), *中国古今地名大辞典 (Çin Eski ve Yeni Yer Adları Büyük Sözlüğü)*, Hong Kong: 商务印书馆 Shangwu Yinshuguan.
- ZHU, Zhenhong 朱振宏 (2010), "論貞觀十三年(639) [九成宮事件]及其影響 (Zhenguan Saltanat Devresinin 13. Senesi (639) [Jiu Cheng Sarayı Olayı] ve Etkileri)", Taiwan: 台灣市大歷史學報 Taiwan Büyük Tarih Eğitimi Dergisi, Sayı 43, s. 49-88
- <http://ocbaxtersagart.lsa.umich.edu> Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction
- www.zdic.net

KISALTMALAR

BS: Kuzey Tarihi	GDHYCD: Eski Çince Sözlük
CH: Cihai Ansiklopedik Sözlük	JTS: Eski Tang Kayıtları
DMDCD: Çin Eski ve Yeni Yer Adları Sözlüğü	SS: Sui Kayıtları
DLT: Divanü Lûgat-it Türk	TD: Tongdian
	THY: Tang Huiyao

XTS: Yeni Tang Kayıtları

ZS: Zhou Kayıtları

ZGCD: Çin Tarihi Unvanlar Sözlüğü

ZZTJ: Zizhi Tongjian